

LIGETI DÁVID: RENDSZERVÁLTOZTATÁSOK KORA. SOMOGYORSZÁG 1918 ÉS 1920 KÖZÖTT

Hazánk történelmének egyik legválságosabb periódusát – minden kétséget kizáróan – az első világháborút követő szűk két év jelentette, amely során négy rendszerváltoztatás történt. Ezek során a magyar társadalom több sokkhatáson esett át és e folyamatok Somogyországban is érvényesültek. Írásom célja, hogy az időszak néhány nevezetesebb helyi történéseit, valamint a rendszerváltoztatások hatását bemutassam.

A régi világ alkonya: Somogy vármegye 1918 őszén

Somogy vármegye területe 1914-ben 6675 négyzetkilométer volt, amelyen az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 365 961 ember lakott; kétharmaduk 2000 főnél kisebb lélekszámú falvakban élt. A terület hazánkban közepes fejlettségűnek számított, ahol döntően agrárgazdálkodás folyt, zömében nagybirtokokon. Ebből következett, hogy – az első világháború idején keletkező élelmiszer-hiány miatt – a helyi lakosság anyagi helyzete jelentősen javult, ugyanakkor az aránytalan birtokviszonyok és a saját föld hiánya miatt Somogyország vált az 1918 őszén–telén lezajlott „parasztháború” egyik fő területévé, amelynek során jelentős kilengések történtek. A régió egyúttal az egyik fő fészke lett a háborús dezertőröknek, akik egyre inkább bandákba szerveződtek és a helyi lakosságot fosztogatták.

A háború okozta erőszakspirál mellett – Európához hasonlóan – Somogyban is komoly spanyolnátha-járvány tombolt. A kórban az összes háterszágban meghalt személy mintegy harmada vesztette életét: Látrány községben például 106 halálesetből 32-t írtak az influenza számlájára. A lakosság a szó majdnem legszorosabb értelmében véve találkozhatott az Apokalipszis négy lovasával, egyedül az éhezés jelentett kisebb problémát az országos átlagnál.

1918. november 4-én Somogyban is megalakult a helyi Nemzeti Tanács, amelynek négy vezetője gr. Széchenyi Aladár főispán elnök, Kacsokovics Lajos, Gaál Gaszton és Nagyatádi Szabó István lett. Utóbbi kettő a Horthy-korszakban meghatározó fontosságú politikussá vált. A testület deklarálta, hogy „a Nemzeti Tanács minden erővel arra fog törekedni, hogy e súlyos időben az országnak s szeretett vármegyénk lakosságának érdekeit megvédje, a közrendet a személy- és vagyonbiztonságot fenntartsa” és felhívta a hazatérő katonákat: segítsenek a káosz mérséklésében, a rendbontók megállításában. A korszakra oly jellemző – mai szemmel utópisztikus – módon megfogalmazta, hogy „mindenkit társadalmi különbség nélkül, a leggazdagabbat úgy, mint a legszegényebbet, felhívjuk a haza, a közrend fenntartására, a polgári élet- és vagyonbiztonság érdekében való tömörülésre egymást megértő közös munkára, mert csak ezzel tudjuk biztosítani azt, hogy a sok vér árán megszerzett népjogokat továbbra is meg tudjuk tartani és a hazajövő boldogításának biztosítására gyümölcsöztetni”.

November 15-én a főispán tájékoztatta a budapesti kormányt, hogy Somogy vármegye közalkalmazotti kara a köztársasági államforma mellett döntött – ez már a másnap bekövetkező első rendszerváltoztatás előjátékának bizonyult: Budapesten 1918. november 16-án kikiáltották a Népköztársaságot. Ezzel a több mint 900 évre visszanyúló királyság megszűnt létezni.

A Népköztársaság időszaka

1918 novemberének egyik legfontosabb eseménye a kaposvári cs. és kir. 44. gyalogezred hazatérése volt. Az alakulat – számos más egységhez hasonlóan – rendezetten és fegyveresen tért haza Somogyországba. Ennek ellenére – az országos demobilizációhoz hasonlóan – a katonák döntő részét leszerelték és az egykori harcosok visszatértek otthonukba. Mindez 51 hónap hadiállapot után emberileg jól érthető, más kérdés, hogy az 1914 nyarán hadba vonultaknak csak a töredéke érkezett haza. A világháborúban megközelítően 50 ezer (!) somogyi illetőségű katona lelte halálát. Mindezen tényeknek megfelelően Somogyország is védtelenné vált katonai szempontból. Ezt kihasználva a Balkán felől előrenyomuló szerb csapatok megszállták a vármegye déli részét a Barcs–Szigetvár vonalon. Akciójukat a Károlyi-népkormány által 1918. november 13-án aláírt belgrádi konvenció szentesítette.

A kortárs beszámolók, cikkek rendre kiemelték, hogy az új politikai rendszer meg kívánta reformálni az ország életét, abból a célból: az állampolgárok jobban éljenek. Ahogy Szende Pál államtitkár fogalmazott: „Nem kell félni a demokráciától! Ez fogja a kereskedelmet megszabadítani ellenségeinktől és megtisztítani a salaktól. A kereskedőnek, aki hasznos tevékenységet teljesít és munkájából él meg, nincs szüksége az eddigi korrumpált társadalmi rendre és nem kell a jövőtől félnie.” Mindent összevéve a rendszer Somogyban is egyenlőséget ígért minden állampolgár számára. Pozitív folyamatnak tűnt, hogy a szubszidiaritás, önkormányzatiság is erősödően volt, ám ez inkább a budapesti központ gyengeségének volt betudható, semmint tudatos döntések eredményének. Az 1919 januárjában megalakult helyi direktórium jóval szélesebb mozgástérrel rendelkezett, mint a korábbi vármegye, egyúttal elősegítette Somogy balratorodását is, elsődlegesen azzal, hogy szociáldemokraták, illetve későbbi bolsevikok is bekerültek a helyi végrehajtó hatalomba. Mindezzel a terület az országos politikai folyamatok elébe vágott, mivel sok olyan változás történt, amelyek az egész országra kiterjedő módon csak a proletárdiktatúra létrejötte után valósultak meg.

Az új rendszer azonban hamarosan súlyos csalódásokat hozott, mivel a dualizmus időszakában felhalmozódott problémahalmazokra nem tudott megoldást találni. Húzódott a földkérdés, a választójog rendezése és nem csökkent az erőszak mértéke sem. 1918. december 11-én éjjel a „zöld káderek” (egykori katonaszökevények, illetve frontkatonák), valamint helyi deklasszálódott emberek kifosztották Kaposvárt, lényegében a megszék helyen szabad rablás folyt. Mindezt az állami szer-

vek teljes passzivitással figyelték, gyakorlatilag nem avatkoztak közbe. Erre jó okuk is volt, hiszen egy kimutatás szerint Somogyban ekkor mintegy 7–8 ezer puska, pisztoly volt magánkézben.

Az ország más részeihez hasonlóan Somogyországban is sorra alakultak különböző tanácsok, amelyek a Népköztársaság bolsevizálódását idézték elő. Kaposváron a legfontosabb, haderőt „ellenőrző” katonatanács 1918. december 21-én alakult meg. Ezek a szervek államot képeztek az államban, miközben egyszerre töltötték be konspiratív funkciókat, illetve a központ számára egyfajta ellenőrző feladatokat is elláttak. Működésük azonban jórészt átláthatatlan volt és ezzel a közbizalmat is megingatták.

1919. március 10-én, amikor a helyi szociáldemokraták átvették a hatalmat és Kaposvárt direktóriumot alakítottak, a budapesti központ végleg elvesztette az irányítást Somogy felett. Ez az országban elsőként történt meg, így az is állítható, hogy az országos – Budapesten történő – rendszerváltoztatást mintegy megelőgezték a somogyi események.

A proletárdiktatúra

1919. március 21-én került sor hazánk történelmének legradikálisabb rendszerváltoztatására, amikor Budapesten létrejött a Tanácsköztársaság és megkezdődött a proletárdiktatúra 133 napos időszaka. Az új rezsim rögtön elismerte a kaposvári politikai vezetést, hiszen tíz nappal korábban hasonló változás ment végbe a somogyi megyeszékhelyen. Március 21-e ezért a kezdeti napokban Somogyban még nem hozott olyan mértékű változásokat, mint az ország többi részén. A későbbiekben mindez megváltozott, hiszen augusztus 1-ig egy erősen központosított, rendeleti kormányzásra épülő állam jött létre, amely szinte az élet minden területén drasztikus változásokat, szigorításokat foganatosított. A jogbiztonság felbomlott, miközben a rendszer ellenségnek tekintette a változásokat passzívan figyelő embereket is. A proletárdiktatúrát kezdetben nagy várakozások előzték meg, de ismét elmaradt például a földkérdés rendezése, sőt nyáron már látszottak azon törekvések is, amelyek óriási kolhoz-birtokokat hoztak volna létre, lényegében visszaállítva a „latifundiumokra” épülő dualista agrárviszonyokat. Mindezen folyamatok sora – számos népszerűtlen intézkedéssel, pl. az alkoholtilalommal együtt – elkeseredéssel töltötte el a lakosságot.

Ennek nyomán Somogyban is jelentős tiltakozások, megmozdulások robbantak ki. 1919. május 13-án Nagyatádon tiltakozott a helyi lakosság, miután a proletárdiktatúra visszaállította a Monarchia időszakának általános sorozását. A nagyjából 800–1000 fő tiltakozását végül a helyi bolsevik szervek – bevetve a Latinca-századot – figyelmeztető lövések leadásával szakították meg. Mindent egybevetve a megyében az országos folyamatok érvényesültek.

A rendszerváltoztatások aktora: Latinca Sándor

A korszak egyik legszimbolikusabb helyi személyének Latinca Sándor tekinthető, aki talán a leginkább meghatározó szerepet játszotta 1918–1919 folyamán Somogyban. Az 1886-ban Aradon született politikus 1910-től volt tagja a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, majd a világháború időszaka – még pontosabban oroszországi hadifogsága – alatt baloldali radikalizáción esett át és 1918 őszén már bolseviknak tekinthető. 1919 januárjában – a somogyi kötődéssel amúgy nem rendelkező – Latinca Kaposvárra érkezett és hamarosan a helyi politika élvonalában találta magát. Az országos politikában is jelentős hatást gyakorolt, hogy a földreform és -osztás egyik legharcosabb támogatójaként kiélezte a kisgazda–szociáldemokrata ellentéteket.

Amikor 1919. március 10-én megalakult a somogyi direktórium, Latincát bízták meg a Termelés-Szocializálás Ügyosztály vezetésével – e pozíció birtokában a nagybirtokok gyors „szocializálását” kívánta elérni. A proletárdiktatúra lényegében „átvette” Latincát – beosztásával együtt – és június 7-től a megye forradalmi kormányzótanácsának biztosa, ebbéli minőségében pedig Somogy irányítója lett. A Tanácsköztársaság bukása után még augusztus 6-ig hivatalában maradt, majd menekülni próbált. Augusztus 12-én letartóztatták, majd szeptember 17-én fehér különítményesek meggyilkolták. Latinca így a hazai bolsevizmus egyik mártírjává vált.

Szociálpolitikai intézkedései mellett Latinca elsődlegesen az általa és hamarosan róla elnevezett karhatalmi század létrehozása miatt vált ismertté. A bolsevik állam még 1919 márciusában megkezdte az új karhatalmi erő, a Vörös Őrség szervezését, amellyel szemben azonban a Vörös Hadsereg létrehozása prioritást élvezett. Az országos átlagnak megfelelően így Somogyban is lassan haladt a Vörös Őrség szervezése. 1919. április 9-én hozták létre a Latinca-századot, amely hivatalosan is felvette a „terror század” elnevezést. Ennek ellenére az egység nevéhez – megfelelően dokumentált módon – nem tapadt vér.

Provizórium – Ismét népköztársaság

A vörös uralom utóbb nem bizonyult tartósnak, és a „dicsőséges” 133 nap után rövidesen „fehér” irányítás alá került a vármegye. 1919 augusztus–szeptemberében a bolsevikokkal együttműködőket megbélyegezték, elítélték és sok esetben kivégezték. A Friedrich-kormány megpróbálta rendezni a helyzetet, de az ország egész területén kialakult politikai instabilitás és a gazdasági problémák miatt nem tudta maradéktalanul visszaállítani a rendet. Mindeközben a megye területén súlyos fehér különítményes megtorlások mentek végbe. Tekintettel arra, hogy Somogyország jelentős része nem állt antant katonai megszállás alatt, a területen szabadon „működhetek” a bolsevizmust gyűlölő (fél)katonai csoportok. 1919. augusztus–szeptember folyamán a vármegyében megközelítően 120 emberrel végzett a terror. A brutális

megtorlások közül hírhedten emelkedett ki a marcali vérengzés: 1919. augusztus 28-án a Prónay Pál százados vezette különítmény 21 embert koncolt fel. Három nappal később Inke közelében szintén tömeggyilkosságra került sor, itt 7 vélelmezett bolsevik lelte halálát. Somogy sajátos kontrasztot alkotott abból a szempontból, hogy a vörösterror relatíve megkímélte a környéket, ellenben a fehér katonai különítmények jóval véresebb megtorlásokat hajtottak végre, miközben az állami szintre emelt tanácsköztársasági terror felelőseinek zöme vagy meghalt, vagy emigrált.

Kevésbé ismert módon a Tanácsköztársaság bukása után jogi értelemben ismét népköztársasággá alakult az ország, pontosabban annak még megmaradt területei. A somogyi társadalom ebben az időszakban egy sokk-feldolgozási időszakban élt: az emberek az átalakulási zűrzavarban keresték helyüket, illetve az összeomláshoz vezető okokat.

Az 1919. július–augusztus folyamán Szegeden szerveződő ellenforradalmi kormány és haderő rövidesen Somogyban rendezte be bázisát, mivel ez az ország-rész nem állt idegen megszállás alatt. Horthy Miklós augusztus 13-án érkezett Siófokra. A megye rendjét több kormánybiztos felügyelte, akik működése lehetővé tette, hogy 1919 őszén konszolidáció következzen be a helyi közigazgatásban. A későbbi kormányzó 1919. szeptember 8-án ünnepélyes keretek között bevonult Kaposvárra – mindezt tulajdonképpen a két hónappal későbbi budapesti bevonulása főpróbájaként lehet értelmezni.

Ismét királyság

1920. március 1-jén Horthy kormányzóvá választásával, illetve az államrend „ideiglenes” rendezésével az ország ismét királysággá alakult át. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az 1918. novembere előtti világot restaurálták volna, amit az akkor kinevezett korábbi tisztségviselők zömének hatalomban maradása, különösen pedig a kiscgazdák politikai előretörése jelzett. A vármegye társadalmi összetételére jellemző adat, hogy az 1920. évi somogyi nemzetgyűlési választáson a kiscgazdák elsöprő győzelmet arattak, mindössze egy képviselőt nem ők delegálhattak a törvényhozásba.

A trianoni békeszerződés 1920-ban véglegesen rendezte az ország határait. Somogy vármegye vonatkozásában a dokumentum nem alakította a délszláv demarkációs vonalat országhatárrá, így jogi értelemben a vármegye nem veszített területet. Ténylegesen azonban csak 1921 nyarán vonultak ki a szerbek a még megszállt dél-magyarországi területekről, és ekkor szabadult fel véglegesen Somogyország is. Az új országhatárok miatt a megye gazdasága jelentékeny veszteségeket szenvedett, elsődlegesen a korábbi gazdasági együttműködések, kapcsolatok felszámolása miatt, pl. a Dráva-mente térségében.

Összegzés

Az első világháború utáni időszakban Somogy megye is jelentős változásokon ment keresztül. A háború borzalmai után rövid időn belül több államforma-változás zajlott le, miközben a helyi közigazgatás is átalakult. Az új politikai rendszerek kialakítására irányuló törekvések azonban kudarcba fulladtak, elsődlegesen a földkérdés rendezésének hiánya, valamint a helyi lakosság igényeinek elutasítása miatt.

Mindezzel együtt az 1918 és 1920 közötti időszak Somogy megyén is markáns nyomot hagyott, miközben döntően az országos politikai folyamatok érvényesültek, sőt több esetben itt is kezdődtek. A politikai instabilitás, a gazdasági válság és a társadalmi feszültségek miatt a vármegye lakói nehéz időket éltek meg ebben az időszakban. Unikális tényezőt jelentett, hogy az ország többségével ellentétben a terület döntő része nem állt idegen megszállás alatt, ezért 1919 őszén az ellenforradalmi konszolidáció egyik hídfő-állásává alakult ez az országrész.

Szakirodalom

- FARKAS Péter (2019), *A Vörös Őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében*, *Clio műhelytanulmányok*, 5. sz., 4–47.
- HATOS Pál (2018), *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest
- KANYAR József (1989), *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv*, Kaposvár
- KÁVÁSSY Sándor (1964), *Somogy vármegye direktórium 1919-ben: megyevezetés Somogyban 1919. március 16-tól 1919. június 8-ig*, *A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei*, 1., 189–220.
- NÜBL János (2007), *Vázlat az első világháború előtti Somogy vármegyéről, Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 38*, szerk. BÓSZÉ Sándor, Kaposvár, 177–211.